

Primærnæringene

Jordbruket

Jordbruket beholdt etter 1970 sin sterke stilling som ryggraden for næringsliv og bosetting. Husdyrproduksjonen har økt, og jordbruksarealet er betydelig utvida. Jordbrukerne har også greid å utvikle nye fellesskapsformer i drift og produksjon. Det har imidlertid blitt stadig færre brukere. De som er igjen har fått større jordressurser, men er fremdeles like avhengige av tilleggsnæringer som før. Mulighetene for vekst i disse synes små, og mange ser begynnelsen på ei utvikling der de offentlige tilskotta minker og investeringene blir hardere å betale tilbake. I bakgrunnen spøker storpolitikken med enda sterkere krav til rasjonalisering og effektivisering, slik at landet kan tilpasse seg et stort europeisk marked.

Færre, men større driftsenheter

Den såkalte strukturrasjonaliseringa vi har beskrevet tidligere for perioden 1950—1970, har gått videre. På 20 år har antallet driftsenheter blitt redusert med over en tredjedel, og det er de minste bruka som er lagt ned. Siden 1969 er antallet av driftsenheter under 50 dekar jordbruksareal redusert fra 48 til 10. Men det har gått forholdsvis lite jord ut av produksjon. De eiendommene som ikke drives av eierne leies bort, og arealet av leiejord har økt mye etter 1970. I 1979 hadde fire av ti driftsenheter leid jord fra andre, og fjerdeparten av all jord i bruk var leiejord. 33 eiendommer var bortleid i sin helhet, de fleste fordi eierne hadde anna arbeid og ikke tid til å drive jorda sjøl. Ellers var det helst alderdom, sjukdom eller uførhet som gjorde at eierne måtte gi opp som brukere og leide bort jorda til aktive jordbrukere i stedet. De driftsenhetene som er igjen har dermed fått større arealer til disposisjon. Gjennomsnittsarealet pr. enhet er faktisk blitt fordobla på de siste 20 åra. I middeltall hadde jordbruka i 1989 111 dekar jordbruksareal.

Driftsenheter med over 5 dekar jordbruksareal

	1969	1979	1989
2-20 da	9	2	2
20-50 da	39	21	8
50-100 da	42	31	19
100-200 da	9	19	28
200-300 da			6
sum	99	73	63

Arealbruken

Tydal har aldri dyrka mye korn, og etter 1970 ble det slutt med åkerbruket. I 1969 var det ennå 86 dekar med byggåker. Ti år senere var det fire brukere som hadde korn. Korndyrkinga ga ikke stor lønnsomhet, men noen syntes de måtte ha noen julenek. Potet ble det også slutt med. Siste jordbrukstelling (1989) viser at det var bare åtte dekar potetåker i hele bygda. Men grønfor eller andre rotvekster til før ble dyrka slik som før. Mer enn noen gang før i historia har bøndene konsentrert seg om husdyrholdet og brukt jorda til grasproduksjon. Mesteparten av arealet er nå eng som blir slått til silo. Ingen hesjer slik som før, men mange har høytørker og sper på med tørrfor. Sauene får mesteparten av høyet, og flertallet av kyrne får ikke smake det i det hele tatt. Kravet til areal som er nødvendig for å gi ett årsverk har økt. I åttiåra har det blitt dyrka forholdsvis mye jord, særlig i forbindelse med oppretting av fordyrkingslag, fellesbeiter og fellesettrer. Det fulldyrka arealet i Tydal er derfor større enn noen gang og er nå omkring 7.000 dekar. Dette er en økning på 35 prosent på 20 år.

Bruken av jordbruksarealet i drift

	1969	1979	1989
Eng til slått og silo	4.747	4.597	6.220
Eng til kulturbeite	424	488	505
Grønfor, silo- og rotvekster	198	227	217
Korn og poteter	164	89	11
Jordbruksareal i drift	5.536	5.442	7.001

Husdyrholdet

I 1969 hadde to tredjedeler av bruka kyr og halvparten drev med sauer, men utviklinga etterpå gikk i retning av spesialiserte mjølkeproduksjonsbruk og sauebruk. Saueholdet har økt, men i de siste åra har en del slutta med sau. I de nederste grendene, Hilmo og Gresli, fins ikke sauer igjen. Sauebruka finner vi stort sett i midtbygda og i Stugudal. I alt er det 16 driftsenheter med sau, og de hadde til sammen 2.260 sau og lam sommeren 1989. Saueholdet skulle ligge godt til rette for ei fjellbygd som Tydal, men dårligere lønnsomhet i de siste åra har vært en av årsakene til at noen har gitt det opp. For de nederste grendene har årsaken delvis vært mangel på beiteområder som kan inngjerdes uten alt for store kostnader, mente Flåkon Græsli. Han hadde sjøl sauene ei tid i uinngjerda sauehavn i Roltdalen. De satte opp hus der, og det gikk bra de første åra. Men så fikk de en slaskete gjeter, forteller han, og gikk mest hele høsten og lette opp sauene. Så flytta han over til ei sauehavn i Vikvarvet. Men det ble samme nøda der. Da ga han opp, fordi det ble mye letearbeid og dårlig forretning. Bøndene bestemmer imidlertid ikke på samme måten som før hvor mange husdyr de vil ha. Myndighetene styrer hele utviklinga gjennom regler og prisbestemmelser. Brukerne må ha godkjenning for å drive med husdyr og blir tildelt produksjonskvoter. Årsaken er at en vil hindre overproduksjon, og frykten for dette gjør at nye brukere nødig slippes til på

markedet. Siden slutten av 1970-åra har derfor tallet på mjølkebruk ligget noenlunde fast i underkant av 40. Kvotene har økt noe, og tallet på storfe og mjølkekyr har vokst etter en nedgang i 1960- og 70-åra. De som driver med kyr, har altså gjennomgående større buskap enn før. Vel halvparten har nå mellom ti og tjue kyr, men for de fleste gir ikke mjølkeproduksjonen inntekter nok til en familie.

De siste geiter i Tydal? Geitost var en gang ei viktig salgsvare i Tydal, men geiteholdet har forlengst tatt slutt. Sau og ku er nå de eneste husdyra på gardene.

Av de andre kjente og kjære husdyra på en gard er hesten og geitene blitt borte. Det var bare fire bruk med hest i 1989. Det fins flere som brukes til ridedyr for turistene, men i jord- eller skogbruket er de blitt avlegs. Den håndfull geiter som er igjen, er også mer til glede for ferdafolk enn til nytte for brukeren. Det er også blitt helt slutt med å fø opp en gris for å kunne slakte den til jul. Hønseria er lagt ned, og egg kjøpes på butikken slik som mesteparten av maten.

Husdyrhold i jordbruket 1969–1989

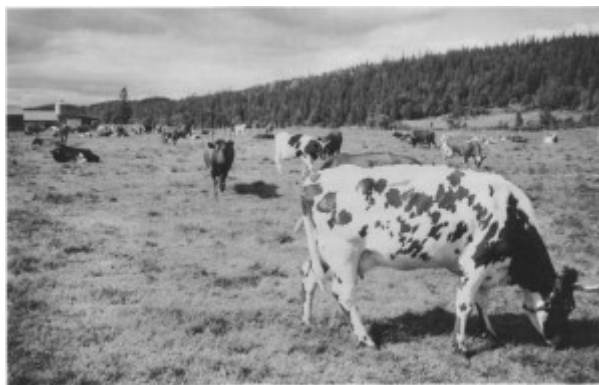
	1969	1979	1989	Bruk med husdyr 1989
hester	30	10	4	4
storfe	754	739	844	39
- kyr	332	286	357	37
sau og lam	1281	1601	2260	16
geiter		19	7	1
svin	37	7	2	1
høns	380	2500		

Fellesbeite

Som nevnt var beiteområder et problem for sauebrukerne. I begynnelsen av 1970-åra tok derfor jordstyret opp en plan for å gjerde inn et område på 120.000 dekar i Øyfjellet. Men planen strandet på grunn av motstand fra reieneierne og enkelte grunneiere og bruksberettigede. I 1976 fikk en i stedet dannet andelslaget Ås fellesbeite på ca. 35.000 dekar i området sør for Nea på strekninga Nebrua—Vessingsjøen—Mosjøen. Fellesbeitet fikk plass både for sauer og ungdyr. Det har fått tilskott til gjerder fra staten, kommunen og jordbruksfondets rentemidler. Østbybrukerne, som ikke er med i fellesbeitet, har sauene sine i Østbymarka, delvis innafor stiftelsenes eiendommer som de hadde beiterett på før de kjøpte gardene sine i 1920-åra. Saueeierne i Stugudal har sauene sine i utmarka om sommeren.

Fellessetrer

I slutten av 1960 begynte noen brukere å snakke seg imellom om å få til felles seter. På denne tida var det ennå brukere som setra, men bare der setrene lå så nær veg at det var mulig å levere mjølka med rutebilen til meieriet. Den første fellessetra ble anlagt i 1969, men kom i drift noen år senere. Initiativet ble tatt av noen bønder som var innkalt av lensmannen til ei taksering ved Spødnesset, forteller Håkon Græslı. De måtte vente ei stund på lensmannen, og i mellomtida fant en av dem på å vise de andre et område han hadde tenkt på som fellesseter. Det var flateste jorda i hele Tydal. Da Håkon kom heim, snakka han med de andre gardbrukerne i Gresli, «og det bar i veg tvert», forteller han. I førstninga ble det mye dugnadsarbeid med hogging av tømmer, rydding, dyrking og oppsetting av hus. Kommunen eide mesteparten av jorda, og denne fikk de interesserte andelshaverne leie for kr. 1,50 årlig pr. dekar. De første åra ble de forresten innvilga fri leie, og hus fikk de billig fra vegvesenet. Kostnadene ble dermed ikke så store utenom oppdyrkinga. Og siden de fikk statsstøtte til fellessetra, slapp bøndene å gjøre så store innskott for å komme i gang.

Tydal fellesseter ved Spødnesset var den første fellessetra i Tydal.

Mange var likevel avventende til å begynne med og ble ikke med på tiltaket. Men da det første tiltaket gikk bra, kom de andre også fort etter. Moen fellesseter starta opp i 1979 med brukere fra Ås, Løvøya og Stugudal. Et par år senere kom brukere fra Østby og Aune i gang med fellesseter ved Sunna på Aunemarka. Der er det fulldyrka ca. 300 dekar jord til beite for kyrne om sommeren. (I 1991 var denne fellessetra ikke i bruk, fordi noen av medlemmene trekte seg ut.) Et par gardbrukere i Hilmo er med i Flora

og Hilmo felles seter i Flora. Disse felles setrene tar nå imot de aller fleste av kyrne i Tydal. Det er bare noen få brukere som ikke har kyrne sine på felles seter.

Fôrdyrkingslag

Et anna felles tiltak er at naboer har gått sammen om felles dyrkingsfelter. I begynnelsen av 1980-tallet gikk fem gardbrukere i Hilmo sammen om å dyrke opp 500 dekar i Henningsdalen. Thomas Angells stiftelser eide noe av området, men ved makeskifte mellom kommunen og Stiftelsene fikk brukerne disponere dette også. Til fellesarbeidet hører å bygge veg til dyrkingsfeltet. Hver bruker har sine egne teiger, men de går på omgang, slik at ingen får bedre eller dårligere jord enn andre. Omtrent samtidig fikk fem jordbrukere i Gresli bygsle et område ved Væla av staten for oppdyrking. De har danna Væla fôrdyrkingslag.

Avløserordninger

Gjennom ordninga med felles setrer og felleshavninger ble bøndene fri dyra om sommeren. Innføring av avløserordning gjør det også mulig for gardbrukeren og familien å få fri til andre tider av året og ellers når det inntreir sjukdom. Det ble innført statstilskott i 1969 til vikarordninger, og Tydal vedtok å tilsette landbruksvikar året etter. Formålet for ordninga var å «yte hjelp til bruk som ikke kan skaffe hjelp på annen måte», som det het i reglene fra 1973. De som leide landbruksvikaren, betalte til å begynne med fra 12 til 28 kroner pr. dag, alt etter størrelsen på antatt inntekt. Landbruksvikarordninga administreres av jordstyret. I tillegg fins også et avløserlag som dekker hele bygda. Disse tiltaka dekker behovet, for de fleste skaffer seg avløser sjøl ved at de bruker egne familiemedlemmer.

Fôring og mjølkeproduksjon

I de siste tiåra har silofôr blitt allment på alle bruk. I 1959 var det ennå bare 17 bruk som hadde siloer. Ti år senere var tallet steget til 40, og siloer kom på alle mjølkebruk. I slutten av 1980-åra utgjorde silofôret mer enn tredjeparten av alt for. Bøndene i Tydal bruker også mye kraftfôr. I 1989 kom nesten halvparten av fôrverdien fra kraftfôr. Det er bare mjølkebrukerne i Meråker som bruker like mye kraftfôr som tydalingene. Disse to fjellbygdene tar også en forholdsvis liten del fôret fra beiter. Grunnen er nok den korte vokstersesongen i disse høgtliggende bygdene. Høy utgjorde 18 prosent av forsammensetninga i 1971, men betydde forsvinnende lite fra 1980-åra. Dette gjelder ikke bare i Tydal, men har blitt det vanlige overalt i landet.

Forsammensetning (prosent)

	1971	1981	1989
Kraftfôr	38	42	47
Surfor	25	37	37

Beite	18	17	14
Høy	18	4	1

Mjølkekemengdene har fortsatt å øke. I 1971 var mjølkekemengda for den beste besetninga 5.800 kg pr. ku i året. I 1989 greide den høgstytende buskap 7.400 kg, og gjennomsnittet for alle kyrne i Tydal lå da på 6.300 kg mjølk. Mens mjølkeytelsene fra kyrne i Tydal tidligere hadde ligget godt under de fleste andre i fylket, er de siste resultatene i overkant av gjennomsnittet i fylket.

Moderne slåttonn utføres av én mann med traktor og fôrhøster. Magnus Rotvold i Stugudal holder på med siloslåtten i juli 1987.

Mekanisering

Mekaniseringa har gått videre, og det var dobbelt så mange traktorer i 1989 som tjuve år tidligere. I dag har hver driftsenhet i gjennomsnitt to traktorer. Og det har blitt forholdsvis større og dyrere traktorer. Halvparten av dem som er i bruk nå, har f.eks. firehjulsdrift.

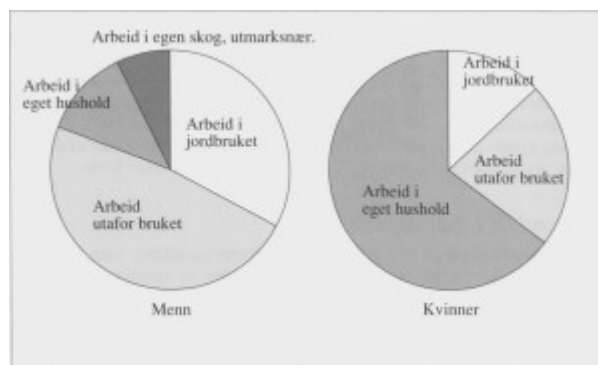
Traktorer i Tydal

	1939	1949	1959	1969	1979	1989
4-hjuls	1	3	26	66	100	129
derav med 4-hjulsdrift .					8	63
2-hjuls			2	4	5	4

Om jordbruket synes overmekanisert når det gjelder traktorer, har bøndene en stor fordel av systemet med felles redskaper som er innkjøpt av jordbruksfondets rentemidler. Bygda er inndelt i sju kretser eller soner der brukerne i fellesskap søker om å få kjøpe redskaper og maskiner. Det er bygd opp en maskinpark som står til fri disposisjon for bøndene og sparer hver enkelt av dem for tusenvis av kroner. Brukerne i hver sone sørger for eget hus til redskapene og fordeler utgiftene til vedlikeholdet. For å administrere større maskiner som er innkjøpt ved hjelp av kommunale tilskottsmidler, ble Tydal redskapslag danna våren 1989. I første omgang gjaldt det en grøftespyler. Fellesredskapene ellers står under tilsyn av styrer som er oppnevnt av kommunestyret for hver krets.

Økonomi og arbeidsinnsats

Produksjonsøkninga har gitt bøndene større inntekter, men har også skaffa dem flere utgifter. Økte mjølkemengder er resultat av bl.a. et større forbruk av kraftfôr. Mer bruk av silo har kosta dem utgifter til silobygg og traktorutstyr. Sauebrukerne har investert i høytørker. Grasmengdene har også økt, og vi vet det skyldes kraftigere gjødsling. Knappt femteparten av driftsenhetene brukte mer enn ti kg nitrogengjødsel pr. dekar eng i 1978. Ti år senere hadde halvparten kommet opp på dette forbruksnivået. Husdyrgjødsel blir brukt i tillegg, men den spres bare på fjerdeparten av jordarealet. Jordbruket i de siste tiåra har i det hele blitt drevet med økte innsatsmidler. De store investeringene på mange bruk har ført til at en urimelig stor del av inntekta nå går med til å betale renter og avdrag. Særlig bøndene som bygde ut driftsenheten i den tida renta var låg og inflasjonen høg, har fått en trangere økonomi enn planlagt. Disse merker også mest til at staten har begynt å redusere sine tilskott. Vi kan forvente at veksten i investeringer, nydyrking, grøfting og andre jordarbeider vil stoppe opp fordi tilskotta er redusert eller helt tatt bort. Investeringer i maskiner og andre ting har naturligvis vært en måte å spare tid og arbeidskraft på. Vi har ikke gode tall for å sammenlikne utviklinga over tid, men to tendenser synes klare: 1) Det brukes færre arbeidstimer enn før til å opprettholde samme jordbruksdrifta, og 2) det blir færre jordeiere som har over halvparten av inntekta si fra jordbruket. Tellinga i 1979 forteller om fordelinga av arbeidstida til menn og kvinner i jordbruket. Det viste seg at mennene i gjennomsnitt brukte bare tredjeparten av hele arbeidstida si på gardsarbeidet. Nesten halvparten av tida ble nytta til arbeid utafør bruket. Tolv prosent av tida gikk med til diverse gjøremål i eget hushold, mens kvinnene brukte to tredjedeler av arbeidstida si til husarbeid. De deltok nesten like lite i sjølve gardsarbeidet som mennene gjorde det i huset.

Fordeling av arbeidsinnsatsen til jordbrukerne 1978— 79 (prosentfordeling).

Derimot hadde de forholdsvis mye arbeid utafør bruket. 22 prosent av arbeidsinnsatsen ble gjort utafør heimen, mot bare 13 prosent for gardbrukerkvinnene ellers i fylket. Også mennene var mer sysselsatt utafør bruket enn det som var vanlig i andre bygder. På 28 bruk kom hovedinntekta fra bygg og anlegg. Kombinasjonsbruka dominerer altså fremdeles i Tydal. Bare en håndfull bønder i Tydal lever rimelig godt bare av jordbruket. De fleste mjølkeproduksjonsbruka og de største sauedriverne greier seg bra, men bare ved at de har skog og utmarksnæringer som gir inntekter i tillegg til husdyrholdet. Når alle inntektene fra driftsenheten tas med, var det i 1980-åra 17—18 prosent av dem som ga bortimot et fullt levebrød til brukerfamilien. På de resterende småbruka i Tydal er det levelig bare fordi en eller flere i familien har arbeid i andre næringer.

Skogbruket

Å ha noe skog har vært rekna for et nødvendig vilkår for å drive gardsbruk i Tydal. Nå brukes det lite trevirke på gardene utenom det som havner i peisen for å gi kos og varme, og sjøl vedfyringa er en ikke avhengig av lenger. Men skogen er en viktig inntektskilde for de fleste brukerne, og den er en av de ressurser som gjør det levelig på småbruka. Dersom de kunne disponere over all skog i Tydal, ville primærnæringene hatt ei enda sikrere framtid i Tydal. Men bønder og andre private skogeiere eier bare omlag halvparten av det produktive arealet. Thomas Angells stiftelser og staten er de største eierne, og skattereglene fungerer slik at det nesten ikke blir inntekter til kommunen fra dem. (Stiftelsene betaler heller ikke skatt av de store erstatningene de får for fallrettigheter.) Mange greier derfor aldri å forsone seg med at en alderdommelig institusjon som Stiftelsene er, fungerer som en koloniherre og stenger bygdas egne ute fra å utnytte stedets ressurser. Men det blir igjen mye areal også til bygdefolket. De fleste gardene er tillagt noen skogteiger, og omkring femti brukere kan selge tømmer og ved. I brutto salgsverdi representerte skogen ei samla inntekt på fire millioner kroner for eierne i slutten av 1980-åra. Av barskogen er det grana som dominerer, og den det blir planta mest av. Men lågboniterte granskogområder blir gjerne tilplanta med furu. Furu utgjør en liten og synkende del av tømmeret. Mange har rikelig med lauvskog, og salget av bjørkeved utgjør en god inntektskilde for mange. Milde vintrer de siste åra har imidlertid ikke vært gunstig for vedselgerne. Tydals høgtliggende og myrlendte områder har ikke de beste vilkår for skogvekst. Hele 2/3 av skogarealet er plassert i lågste bonitetsklasse — mens det gjelder bare vel tredjeparten av arealet i f.eks. Selbu og i fylket som gjennomsnitt. Skogen vokser sent, og bjørka er for krokete til å brukes til anna enn ved. 42 prosent av grantømmeret og mesteparten av furua har siden 1970 blitt levert som sekunda skurlast.

Utbygging av skogsveger

Ei av de synlige endringer i skogbruket etter 1970 er at fløtinga er slutt, og transporten er helt omlagt til veg. Vegnettet økte særlig etter at TEV måtte bygge eller gi tilskott til skogsveger som erstatning for at kraftutbygginga tørra elvene. Mange av vegene kom i stand etter lange forhandlinger mellom TEV og skogeierne. En av de første avtalene gjaldt Kistafossvegen på sørsida av Nea mellom Kirkvoll og Kistafossen. TEV forplikta seg til å gi 35 prosent tilskott til bygginga, og denne avtalen kom til å danne mønster for andre vegprosjekter i Selbu og Tydal. I Stugudal fikk oppsitterne veg på sørsida av sjøen som kompensasjon for at transporten over sjøen ble usikker. Etter Lørdøljarereguleringa ble TEV pålagt å erstatte tapet av fløtervatnet i Lørdølja. Grunneierne valgte da å få bygd Lørdøljavegen på vestsida av elva i stedet for erstatning i kontanter. Skogeierne fikk dessuten også tilskott til å bygge veg på østsida av Lørdølja (Åsdalsvegen). Av andre større skogsveger kan vi nevne Kjølvollvegen fra Gjetnesset ved Stugusjøen til nedre Kjølvoll, vegen langs Møåa i Stugudal og Kubjørgvegen øvre. I tillegg til tilskott fra TEV bidro kommunen i mange år med 15 prosent av kostnadene. Andelen ble økt til 25 prosent i 1980-åra. Staten har bidratt med fra 30 til 60 prosent støtte, slik at skogsvegene i mange tilfeller har vært nærmest gratis for skogeierne. For de fleste større vegene har grunneierne danna vegforeninger som formelt eier og vedlikeholder vegen. Noen av vegene er åpne for allmenn ferdsel og er pålagt bomavgift. Disse er også blitt nyttige for hytteiere og andre brukere av utmarka. Siden slutten av 1960-tallet er dermed vegnettet

som brukes til skogsdrifta, økt fra ea. 90 km til 142. Vegene går fram til de fleste større skogområder og gjør at en kan nå i mer skog enn før. Samtidig har de gjort det helt overflødig for arbeiderne å bo i skogen i driftsperiodene.

Avvirkning

Trass i både gode transport- og avsetningsmuligheter, økte ikke avvirkninga etter 1970. Den var generelt for liten, mente funksjonærene i skogbruket, for den hadde ikke steget siden 1950-åra. Følgene ble at halvparten av arealet besto av hogstmoden skog i slutten av 1970-åra. Tydal skogråd makte derfor til større tempo i hogsten hos de private skogeierne. Men det hjalp visst ikke så mye hva autoritetene mente. Kanskje hang det fremdeles igjen ei gammel holdning hos mange at skogen var en ressurs det måtte spares på. Skogmesteren påpekte imidlertid at det var «foruroligende mye råte i den avvirkede skogen» (1987). Og da var det lite lønnsomt å spare gammelskogen. I slutten av 1980-åra var gjennomsnittsalderen berekna til 140 år, mens hogstmodenhetsalderen ligger på 90–100 år. Avvirkninga kunne altså trygt økes. Skogmester Aage Storsve berekna at den burde være omkring 16.000 kubikkmeter årlig (utenom Statens skoger), og på lang sikt har 25.000 kubikk vært nevnt som ei målsetting. Foreløpig er det langt igjen, men talla for hogstmengdene har pekt i riktig retning i slutten av 1980-åra. I 1990 ble det rekordavvirka 15.400 kubikkmeter bartrevirke. Mesteparten av framdrevet tømmer leveres nå gjennom skogeierorganisasjonene, og mottaket fordeles av Sør-Trøndelag skogeierforening. Siden 1970 har 46 prosent av tømmeret gått til tremasse, mens resten er levert som skurtømmer til Selbu. For såkalt «klenvirke» hadde tydalingene ei tid et marked i Meråker, der det ble nytta som flis i smelteovnene. Betalinga var bare halvparten av salgsprisen for trevirke som gikk til papirproduksjon, men det kunne likevel være akseptabelt når virket ikke hadde annen anvendelse.

Samla avvirkning av tømmer og ved fra Tydal

(Gjennomsnitt for femårs-perioder i kb.m.)

	bartretømmer	lauvved
1970-75	11.900	330
1976-80	9.600	610
1981-85	8.500	800
1986-90	11.800	-

Maskinelt utstyr overtar arbeidet

Avvirkninga bestemmes som bekjent av mange naturgitte og økonomiske faktorer. De enkelte skogeiere tilpasser den også beskatningsmåten, siden de blir likna ut fra gjennomsnittet de siste fem åra. Men når skogeierne greide å avvirke større kvanta i slutten av 1980-åra, var årsaken i stor grad bruk av helmekanisert utstyr. Det skjedde for alvor i privatskogene fra 1986, da omkring 60 prosent av tømmeret ble tatt hånd om maskinelt. Siden har andelen økt. Maskinutstyret erstatter langt på veg den tradisjonelle

skogsarbeideren. To mann er nok for å betjene en skogsmaskin og en lastemaskin som bringer tømmeret kapp og kvista fram til veg. Hele vinterhogsten kan gjøres unna på noen dager og uker, og to-tre skogsmaskiner kan dekke behovet i hele dalføret. For mange private skogeiere vil det lønne seg å leie maskinelt utstyr i stedet for å drive manuell hogst. En av fordelene er at tida fra de leier hjelp og fram til tømmeroppgjøret blir så mye kortere enn før. Men for skogbruksnæringa og for bygda som helhet har utviklinga sine negative sider. Mye av profitten går til utenlandske maskinfirmaer i stedet for til bygdas arbeidere, og arbeidsplasser har gått tapt. Thomas Angells stiftelser alene sysselsatte en gang i tida over ett hundre hoggere om vinteren. I begynnelsen av 1980-tallet hadde de bruk for ti—tolv stykker. I 1967 ble det utført over 6.000 dagsverk i skogen. I 1989 var behovet halvert, dvs. det var igjen 13 årsverk. Kommunen har to fast ansatte skogsarbeidere, men det blir stadig færre som har den nødvendige arbeidskunnskap og erfaring til å kunne ta på seg skogsarbeid. Noen mener at følgene viser seg i for lite kulturarbeid i skogen. Enkelte frykter et arbeidskraftproblem i framtida når en skal ta de mindre drivverdige teigene som skogsmaskinene har etterlatt seg. For der vil kanskje mer tradisjonell skogsdrift lønne seg. En spørreundersøkelse blant skogeierne i 1990 viste at halvparten av dem kunne tenke seg å leie skogsarbeidere for tradisjonell drift i stedet for å benytte hogstmaskin, sjøl om det ikke svarte seg økonomisk. Fire ungdommer som har danna Tydal tømmerdrift, har også fått mange oppdrag. I førstninga har det blitt mest kulturarbeid, men de har nå investert i utstyr for å drive hogst og kjøring med traktor. Ei anna bakside ved maskindrifta er ødeleggelse og «sår» i landskapet. Store snauhogstflater er ikke så pene kulturlandskap som skogområda var den tida det ble drevet plukkhogst. Verre er det at naturmiljøet blir dårligere og tildels ødelagt for enkelte planter, insekter, dyr og fugler. At det har forekommet kunstig gjødsling og sprøyting i skogen, har naturligvis forsterka skadevirkningene.

Skogreising og skogkultur

Skal en øke hogstmengdene, må imidlertid også planting og skogkulturarbeid intensiveres. Skogreisingsplanen fra 1960 er langt fra oppfylt. Interessen for skogreising har tvert imot minka de senere åra. Forklaringa er dels at skogplanting i enkelte områder kommer i konflikt med beiteinteresser. Hvert år blir det likevel tilplanta noen hundre dekar med skog. I 1988 var arealet bare 238 dekar fordi det var mangel på planter. Året etter så mye som 900 dekar. Men skal en ha avvirking på 16.000 kb.m., som skogmesteren ønsker, bør en ha et foryngelsesareal på 1.600 dekar pr. ar. Tilveksten kan også økes med god skogkultur, dvs. markberedning, etterarbeid, tynning og grøfting. Skogeiere hevder at det er mulig å doble tilveksten på somme områder gjennom skikkelig skogstell. Hvert år blir det også satsa på ett eller flere av disse kulturarbeidene. I 1985 ble det f.eks. gjort etterarbeid på 700 dekar i privatskogene, i 1988 markberedt 300 dekar. Men skogfunksjonærene har, tross denne innsatsen, aldri vært fornøgde med kulturarbeidet. Det står særlig mye igjen av etterarbeid. Fordi kulturarbeid er så viktig, men koster mye, har det fått tilskott både fra stat og kommune. Tydal kommune har gitt 15 prosent støtte til grøfting, gjødsling, etterarbeid og markberedning. Tilskott til driftsplanlegging er på 20 prosent, og til skogreising og skogsveger er det nå 25 prosent kommunal støtte. Skogbrukerne har også fått nytte godt av tilskott fra primærnæringsfondet til fellestiltak og fått rimelige lån. Men staten har i de siste åra minka sine tilskott til kulturarbeid og har fra 1990 helt fjerna støtta til grøfting av vassjuk myr. Skogeierne håper derfor at kommunen opprettholder og helst øker sine tilskott.

Utmarksnæringer

Utnytting av utmarka har i Tydal alltid vært nært knytta til drifta av garden. Utmarka var en integrert del av gardens ressurser, og utmarksnæring kunne ikke skilles fra jordbruksnæring. I de senere tiår har begrepet utmarksnæring fått et eget innhold og betyr tilleggsvirksomheter til gardsdrifta. En definerer nå utmarksnæring som en næring med utmarksarealene som grunnlag. Ved siden av de tradisjonelle virksomhetene som jakt, fangst og fiske, har bygsling eller salg av hyttetomter, bygging av hytter for utleie eller salg og service til hytteeierne kommet inn som en viktig del av utmarksnæringene. Nå som før er utmarka — ved siden av skogen og heimejorda — en hovedpillar for jordbruket i den forstand at den skaffer eieren inntekter og gjør det mulig å opprettholde bosettinga i utkantene.

Utleie av jakt- og fiskerettigheter

Herlighetene i utmarka ble inntil vårt århundre først og fremst utnytta til eget bruk. Omkring 1900 begynte det å bli aktuelt å leie ut jakt- og fiskerettigheter, og det er nå salg av disse ressursene som betyr noe økonomisk. I 1966 gikk grunneierne sammen om å danne Tydal grunneierlag. Formålet var «på samvirkemessig grunnlag ... å utnytte grunneierens rettigheter på en etter langsiktig vurdering best mulig måte. Laget skal arbeide for godt vilt- og fiskestell etter næringsmessige prinsipper». Grunneierlaget ble en paraplyorganisasjon for etter hvert seks sjølstendige områder. I tillegg er det to foreninger, Moen fiskerforening og Stugudal fiskelag, som står utafor grunneierlaget. Etter lovene har laget full disposisjonsrett over medlemmenes innmeldte rådyrjakt-, småviltjakt og fiskerettigheter. Det organiserer salget av fiskekort, utleie av jaktterreng for storvilt og småvilt og salg av jaktkort. Medlemskap gjelder for fem år om gangen og overskottet for hvert år blir fordelt mellom medlemmene.

Fiskemulighetene lokker mange til Tydal. Her prøves fiskelykken i Fiskehølen i Tya.

Det meldte seg snart behov for å utøve kontroll med jakt og fisket. I 1977 ble det derfor ansatt heltids jakt- og fiskeoppsynsmann for fem måneder etter en avtale mellom grunneierlaget og fiskeforeningene for Moen og Stugudal. Engasjementet ble senere på året forlenga ved at kommunen kom inn med tilskott til oppsynet. Ordninga ble så varig, og oppsynsmannen fikk fast stilling som utmarkskonsulent. Denne var til å begynne med kommunalt ansatt, men lønna også med tilskott fra staten, grunneierlaget, fiskeforeningene, TEV og Thomas Angells stiftelser. Senere har staten overtatt stillinga sammen med

resten av landbruksetaten. I tillegg til utmarkskonsulenten blir det ansatt oppsynsmenn i sesongene. Fra og med 1977 ble rekneskapsførselen til grunneierlaget lagt til Reiselivssekretariatet på Turistkontoret. Senere har næringskontoret overtatt, og kommunen yter også på denne måte service og hjelp til grunneierlaget. Den største inntekta for grunneierne kommer fra fiskekortsalget i Nesjøen. Fisket drives fra båt som leies av Nesjøen Båttutleie A/L, et tiltak som enkelte fiskeberettigede har fått i stand. I de første åra var fiskeproduksjonen i Nesjøen særlig stor. Svenske sportsfiskere og turister strømmen til og har i flere år vært i flertall av dem som har kjøpt fiskekort. 1979 var et særlig godt år med 2.500 solgte kort bare i Nesjøområdet. Området Nesjøen—Vessingsjøen fikk et rekordoverskott på over 100.000 kroner dette året. Tydalingene benytter seg naturligvis også av fiskemulighetene. Et eget Tydals-kort selges til en rimelig pris til bygdefolket, og kortet gjelder på alle grunneierlagets områder. De fleste grunneierne kjøper dette kortet, sjøl om de fisker bare på egen eiendom. Det selges langt færre jaktkort enn fiskekort, siden viltressursene er begrensede. Inntekta fra jakt betyr derfor forholdsvis lite. Men det har vært stor etterspørsel etter jaktområder. Leie av rypepetereng er mest etterspurt, og rypejakta gir størst inntekter til grunneierne. Snarefangst er tillatt, men den er forbeholdt bygdefolk. I 1977-78 var det f.eks. ti personer som drev med rypesnarer, og de fanga 472 ryper på 440 fangstdager, ble det innrapportert til Viltneimnda. Rådyr ble første gang registrert i dalføret under okkupasjonstida. Det har siden vært tillatt jakt på rådyr, men det er felt bare et fåtall dyr av den kvoten det er gitt tillatelse for. Storviltjakta er forbeholdt grunneierne. Bestanden av elg har økt. Antallet av felte elg har da også økt betraktelig fra ti—elleve dyr i begynnelsen av 1970-tallet til vel 70 i 1989.

Tvistesak om fiskeretten

Ved at grunneierne begynte å selge fiskekort og skaffe seg inntekter av fiskeretten, oppsto på nytt en tvist mellom Thomas Angells stiftelser og Østby-brukerne om fiskerettighetene i den gamle Østby-allmenningen. Ved salget av gardene i 1922 hadde ikke Stiftelsene lagt stor vekt på fiskerettighetene, og spørsmålet ble uavklart. Det ble innrømmet kjøperne den fiskeretten de hadde hatt fra før, men utsagnet ga rom for ulike tolkninger. I 1981 reiste så Stiftelsene sak mot 14 brukere i Østby og heivda bl.a. at Stiftelsene alene hadde fiskerett i elver og sjøer som grensa til deres eiendommer. Herredsretten avviste påstanden, men ga Stiftelsene rett til en forholdsmessig andel i inntektene av fiskekortsalget for de to kortområda Østby—Essand og Nesjøen. Saka ble anka av Stiftelsene, og dommen i Lagmannsretten gikk i deres favør. Østby-brukerne ble dømt til både å gi fra seg de opptjente nettoinntektene av fiskekortsalget. De fikk rett til å fiske til eget bruk eller for salg, men kunne etter dommen ikke leie bort fiskeretten. Denne dommen ble stående også etter anke til Høgsterett. Men bitterheten den skapte og skriveriene i avisene om saka ble ei belastning for Stiftelsene, som inngikk minnelig ordning om å dele inntektene av fiskekortsalget likt med de andre bruksberettigede grunneierne. En slik innrømmelse var også nødvendig, for ellers ville brukerne ha lagt ned fiskekortsalget.

Hyttekommunen Tydal

Inntektene fra salg og bortleie av jakt- og fiskerettigheter skal deles på mange, og betyr dermed ikke så mye for den enkelte grunneier. For mange er inntektene fra salg eller bortbygging av hyttetomter langt viktigere. Dette har også dratt med seg tilleggsfortjenester ved salg av ved, kjøring og andre ytelser til

hytteeierne. Denne typen utmarksnæring er et forholdsvis nytt fenomen. Hyttebygging i fjellområdet begynte så smått i mellomkrigstida, da noen friluftslivs- eller jaktinteresserte folk med god råd eller mye fritid fikk realisert drømmen om egen hytte. Eterspørselen vokste i etterkrigstida, og enkelte bønder begynte å sette i stand forlatte seterbuer og innrede dem til hyttebruk. Den store veksten i hyttebygginga kom i 1970-åra. Grunneierne begynte nå for alvor å planlegge hyttefelter og fikk godkjent frabygging eller salg av tomter. Det var også ofte en begeistra besøkende som tok initiativet og fikk seg ei tomt. Den første som bygde hytte på eiendommen til Stugudal nedre forteller at det var egentlig nokså tilfeldig. Familien var på Tydalsbesøk og lånte båt for en tur på sjøen. Vinden gjorde at de søkte ly på nordsida av sjøen. Der var det så idyllisk, syntes de, at de spurte seg fram til eieren av stedet. Det ble en hyggelig kontakt som endte med at de fikk seg hyttetomt akkurat der de ønska. Og kontakten mellom hytteier og grunneier er fortsatt den beste, slik som det oftest er i Tydal. Grunneierne pleier å sørge godt for sine nye «plassfolk». Den økte etterspørselen gjorde det nødvendig for kommunen å innføre regulering og kontroll med hyttebygginga. De første vedtektene ble utforma i 1972 og tok utgangspunkt i Bygningsloven. Kommunen krevde nå en disposisjonsplan før bygging ble tillatt og satte krav til plassering, utforming, materialbruk, farger m.m. Reglene innførte også 100 meters byggefrie sone ved elver og sjøer. Grunnen til dette var både å sikre fri adgang til vatn og at en ville hindre forurensing. Det ble satt krav til kloakk og vasstømming, og senere innførte kommunen tvungen renovasjon for hytter. Reglene og generalplanarbeidet i 1970-åra virka sannsynligvis som en stimulans for hyttebygginga. For generalplanen la fram arealplaner for fritidsbebyggelse, samtidig som den foreslo greie regler for hvor det ikke skulle bygges hytter. Generelt skulle det ikke være hytter i snaufjell, på naturvernområder eller viktige viltbiotoper. Og gardsdrift, skogbruk og reindrift måtte prioriteres foran utnytting av areal til hyttefelter. Restriksjonene kunne synes mange, men hindra ikke veksten. Grunneierne fikk vite hvordan de skulle gå fram, og kommunen var velvillig til denne forma for «attåtnæring». Resultatet ble at i perioden 1972—76 fikk grunneierne godkjent salg eller bygging av ea. 110 hyttetomter pr. år. I 1970 var det 282 fritidshus i Tydal, dvs. omtrent like mange som faste bolighus. Bare seks år senere var det godkjent 820 hytter og tomter. Over 80 prosent av disse lå i området ved Mosjøen—Stugusjøen. Hyttetomtene fra 1970-åra ble samla i 36 hyttefelt fordelt på 22 grunneiere. Når de første begynte å utbygge hyttefelt og byggle eller selge tomter, fulgte de andre etter som et skred. Det gjaldt å skaffe seg fordelene mens etterspørselen var stor. Det skulle også vise seg fornuftig, for i 1980-åra ble det mindre attraktivt med hytter i fjellet enn planleggerne tenkte seg i 70-åra. De bekymra seg til å begynne med over at ei rask og stor utbygging kunne få negative konsekvenser for naturmiljø og bygdesamfunn. Det mest ønskelige var ei moderat og jevn utbyggingstakt, og generalplanen satte 25—35 hytter pr. år som et passende veksttall. Etter dette skulle det bli 1.250 hytter i 1989, men resultatet ble noe mindre. I 1991 er det 1.200 hytter eller godkjente hyttetomter i Tydal. Tydal har et stort areal for hyttebygging å ta av. Generalplanen fra 1970-åra rekna med 10 dekar tomt og nærområde pr. hytte som passende i hyttefelt. Tettere utbygging kunne gjerne være ønskelig, men det var ikke arealbruken som bekymra politikerne, heller de samfunns- og miljømessige følgene av virksomheten. For den enkelte grunneier er bekymringa at hyttebygging kan redusere eiendommens framtidige verdi som driftsenhet. Av denne grunn har det vært få salg av tomter. De fleste er bygsla bort, og det gir grunneierne en stabil årlig avkastning. I noen tilfeller har bøndene fått godkjent salg av tomter der det har vært ønskelig for å skaffe kapital til investeringer på bruket. Kommunepolitikar har anbefalt utleiehytter som kan gi større inntekter på mindre areal. Men det er bare noen få som har satsa på dette. Utleiehytter fins imidlertid på eampingplassene og på Væktarstua, og de er utstyrt både til vinterog sommerbruk.

Reindrift

I de første par tiåra etter andre verdenskrig gjennomgikk reindriften store vansker. Den gamle, og etter hvert villere, reinstammen måtte slaktes ut, men samene greide å bygge opp en ny stamme og konsoliderte driften på et økonomisk lønnsomt grunnlag. Nye farer trua med vasskraftutbygginga. Denne skapte store forstyrrelser for reinen og berøva reieneierne svære områder som forsvant for godt under store, kunstige innsjøer. Slik som jordbrukerne fikk samene erstatninger som kunne investeres i tiltak for å opprettholde driften. Kraftutbygginga ble ingen katastrofe for reindriftnæringa, som mange frykta, men påskynda den omlegginga som var i gang. Noe av det viktigste og mest positive for næringa er at myndighetene har vurdert den på linje med jordbruket, og staten har i de siste åra innført ei rekke tilskottsordninger. Reindriften har overlevd først og fremst fordi samene sjøl satser på den. Årsakene til det er mange, men ei viktig forutsetning er den økte samiske bevissthet i de siste åra. Den kan også trenge framtida, for presset på utmarka er stort. Utmarksnæringene, turismen og mer vegbygging er nå de nye farene som truer reindriften — eller det kan bli naturødeleggelser og miljøkatastrofer.

Neddemming av reinbeiter

Reindriften var ei av de næringene som sterkest fikk merke virkningene av vassdragsreguleringene. Anleggsarbeidet i fjellet skapte generelt forstyrrelser for reinen og de tilvante flytterutene. Sylsjøreguleringa gjorde isen over Nea usikker før jul og skapte dermed problemer for vinterflyttinga. Men største trusselen mot næringa kom med Nesjø- og Finnkoisdammene, som skapte to store sjøer midt i oppholds-, flytte- og beiteområder for reinen. Nesjøen sperra f.eks. fullstendig for gamle flytte- og trekkveger. Den største og varigste skaden var at sjøen slukte 40.000 dekar beite. Fjerdeparten av området besto av lavførende plantearter som var hovedføde for reinen. Resten besto for det meste av gras, urterikt vierkratt, lyng og ulike myrsamband, der flere plantesamfunn hadde verdi som beite vår, sommer og høst. Nedalsmyrene hadde hatt en sentral plass som høstbeite for reinen og var et typisk trivselsland og oppsamlingssted for reinen før flyttinga til vinterbeitet. De gangene reinen ikke hadde kommet seg til Femundtraktene, ble det også brukt som beiteland om vinteren. Finnkoisjøen demte ned noe av det aller beste beiteområdet reinen hadde. Det var særlig brukt om våren og dels om høsten. I hellingene var det fine kalvingsplasser. Etter at husdyra hadde slutta å beite der, ble det også brukt av reinen om sommeren. Finnkoisjøen splitta dessuten området og hindra fullstendig flyttevegane. Etter neddemmingene måtte reinen venne seg til et nytt landskap og nye flytteveger. Det gikk forbausende bra, men for både dyr og mennesker ble det ei overgangstid og mye ekstra-arbeid for gjeterne. For framtida ble det et tap av beite som etter statskonsulent Loyd Villmos berekning, tilsvarte 30.700 sommerbeitedager og 106.200 vinterbeitedager.

Erstatningene

Det gikk sent før reindriftnæringa fikk tilsvarende kompensasjon som jordbruket hadde fått ved vassdragsreguleringer. Reindriften ble f.eks. ikke tilgodesett med noe næringsfond. Til tross for at inngrepa var større i Tydal enn andre steder der reieneierne hadde fått kompensasjon, var det ikke «avsatt 5 øre til

samene. Det er en skandale som er konsesjonsmyndighetene til liten ære. TEV har også ved irrelevante anførsler klart å argumentere seg bort fra slike konsesjonsvilkår som absolutt her skulle vært pålagt», skrev advokatene i sitt prosesskriv for Herredsretten i 1970. Omkring 1970 var holdninga i ferd med å endre seg. Skadene og ulempene for reindrifta ved Nesjø- og Løddøljarereguleringa ble fastsatt ved skjønn, og Herredsretten ga samene medhold i de fleste krav. Men erstatningene ble satt lågere enn de kunne godta, særlig gjaldt det de årlige erstatningene for tapt beite. Reineierne anka, og overskjønnet i august 1972 forhøyde utbetalingene. Heller ikke overskjønnet ga full erstatning for tapt beite. Summen ble kr. 56.250, mens beiteverdien etter statskonsulent Villmos berekning var på over 90.000 kroner. Samenes advokat tilrådde likevel at overskjønnet ble godtatt. Essanddistriktet hadde store beiteressurser, og det var tvilsomt om det var mulig å oppnå mer.

Utenom erstatning for tapte beiter fikk reineierne ellers 2.500 kroner årlig for redusert verdi av jakt, fangst og fiske og for tapt trevirke. Merarbeidet som følge av reguleringene, ble verdsatt til 20.000 kroner årlig. TEV måtte også betale et endelig oppgjør på 112.500 kroner for bygging og vedlikehold av nye beitehager, ledegjerder og merkegjerder. Dessuten ble TEV pålagt å utplassere seks vinterisolerte brakker ved Finnkoisjøen, Ekornåa og Nesjø dam, og bygge båtnaust ved Finnkoisjøen. Reineierne fikk ei lita årlig erstatning for at de nå måtte anskaffe og vedlikeholde båter.

Erstatningene ble gitt fra 1969, og da herredsrettens dom falt i 1972, ble det en del penger til fordeling mellom de tretten reineierne i Essanddistriktet. En mindre del ble etter eget ønske utbetalt kontant. Mesteparten ble investert i vinterhus ved Langen, gjerdeanlegg eller gikk til andre fellesutgifter. Av de årlige erstatningene har noe blitt brukt til snøseootertilskott og felles bensininnkjøp, og resten til felles investeringer. Vurdert i ettertid fikk reindrifta en rimelig kompensasjon som de fleste reineierne stort sett er fornøgd med. De mener imidlertid at pengene ikke gir full erstatning for tapte beiter. Nå er det slik at Essanddistriktet er rikelig stort nok for sommerflokken. Men Villmo berekna at de neddemte områda også kunne gi 106.000 vinterbeitedager — nok til 700—800 dyr — og det er vinterbeita som setter grense for hvor mange dyr en kan ha. Uten nedemming kunne altså distriktet hatt en større flokk og gitt plass til flere driftsenheter. Vi kan da spørre om dette i så fall ville ha gitt større økonomiske og andre fordeler enn den årlige erstatninga på 56.250 kroner. Svaret ville kanskje blitt ja fra mange, men samene fikk aldri det valget.

Driftsenheter og antall rein

Kraftutbygginga ser ikke ut til å ha hindra at flokken av rein har vokst. I Essanddistriktet var det bare omkring 2.400 dyr i 1970. Beitekapasiteten lå imidlertid på 12.000 dyr om sommeren. Reineierne i Essand har også økt tallet på rein drastisk, slik at distriktet nå har like mange dyr som Riast/Hyllingen. Vårflokken i begge distrikter teller omkring 4.500 rein. Med en kalvetilgang på 80 prosent av simleantallet, blir det godt og vel 7.000 rein som beiter i hvert av distrikta om sommeren. Men sammensetninga av flokken har endra seg mye. Svært få bukker sendes nå på sommerbeite, særlig i Riastdistriktet. En pleier ikke å ha flere enn det som anses nødvendig for avlen, og antallet av bukker utgjør normalt 3—5 prosent av vårflokken. Det har også minka med kalv i vårflokken. I begynnelsen av 1970-åra var over tredjeparten fjorårskalver. I 1987 var andelen nede i en femtedel. Årsaken er at reineierne må slakte mer kalv enn før for å holde reinantallet nede. Det går likevel ikke ut over lønnsomheten, fordi eierne får særskilte tilskott

for å slakte kalv. Essandsamene har altså økt flokken sin mest, og erstatningene har vært ei god hjelp til å skape drivverdige enheter. Antallet av reineiere eller driftsenheter har vært stabilt på ti de siste tiåra. I tillegg har fem-seks personer hatt reindrift som binæring. En driftsenhet er stort sett det samme som en husstand, men det har også vært forsøkt og diskutert ordninger med to-generasjonsbruk. En driftsenhet må godkjennes av myndighetene. Det blir nødvendig å åpne adgang til flere, siden en familie må ha minst 400 produksjonsrein (dvs. simler og bukker) for å få en inntekt den kan leve av. Reindriftnæringa har dermed nærma seg forholda i jordbruket også på den måten at odelsrett er blitt et aktuelt begrep; bare ett av barna skal overta hele drifta. Men i samisk tradisjon har ikke odelsretten noen plass. Alle barna fikk tidligere rein i arv eller gave, men nå stenges mange ute som kunne tenke seg å drive sjølstendig med familiens tradisjonelle næring.

Driftsforløpet

Reindriften har ikke endra seg radikalt i de siste tiåra. Vi kan heller si den har stabilisert seg og følger et etablert driftsforløp i samsvar med reinens og menneskenes behov, men tilpassa seg et forandra landskap, ny teknologi og en sterkere samfunnsmessig regulering og kontroll. Først og fremst er det gamle flyttemønsteret mellom vinterområde, sommerland og ulike områder i store trekk beholdt. Essand reinbruksgruppe foretar innflytting til sommerlandet omkring midten av april. Flokken holder seg deretter samla i området nordvest for Finnkoisjøen, men eldre bukker trekker seg oftest vekk fra simleflokken. Nå foregår kalvinga til omlag 20. mai. Etter kalvinga sprer reinen seg mer og mer over hele sommerområdet. I varmt vær trekker den opp mot snøbreene. Gjeterne vakter utkantene av flokken og kritiske grenselinjer, og innimellom gjør ledig mannskap vedlikeholdsarbeid på gjerdeanlegga. Det er tre–fire mil med arbeidsgjerder og beitingstrøer som må holdes i orden. Om sommeren foregår også et travelt arbeid med å merke kalvene. I Essanddistriktet gjøres dette i hovedsak i området rundt Finnkoisjøen og Lødølja, der det er bygd opp flere anlegg og beitingstrøer. Men oppholdet i gjerdeanlegg kortes ned mest mulig, for der taper reinen fort vekt. Den optimale tilvekst og kjøttproduksjon oppnås best ved at reinen får gå spredt og uforstyrret. Men det er også viktig at dyra blir handtert for at de skal holde seg tilstrekkelig tamme. Riastsamene følger et tilsvarende flyttemønster som yrkesfellene sine lenger nord. Vinteroppholdet har de rundt Korssjøen. Fra midten av mars til omkring 20. april flyttes flokken over til Vigelen. Fra dette tidspunktet drar reinen så til området nord for Kjølifjell, og den sprer seg i løpet av noen dager over et stort område som er begrensa av Nea og Tya i nord, Aursunden og Rørosbanen i sør og vest og Ridalen i øst. Dette er kalvingsområdet og sommerbeitet for Riastreinen. Samling og merking foregår i samme området fra St. Hans til først i august. I august er det sopptid. Reinen trekker da ned mot skogbandet, men er fortsatt spredt over hele området. Riastreinen trekker nå også til området øst for Ridalen og kommer igjen inn på Tydals områder. Det er viktig at den får beite uforstyrret i denne tida, for nå lagres proteiner og mineralreserver for vinteren.

Slakting

I august-september samles reinen i beitingstrøer for slakting. Høstslaktinga må gjøres unna før brunstperioden setter inn og hundejakta begynner i andre halvdel av september. I Essanddistriktet har en nytta feltanlegga i Skarpdalen, Rødalen og Stugudal. I de siste åra har stort sett bare Rødalen vært brukt.

Strengere veterinærbestemmelser har ført til at mer av slaktinga etter 1970 foregikk på sentrale slakterier, først og fremst i Røros. I de siste åra har Stensaas reinsdyrslakteri vært den store mottakeren, særlig av reinen fra Riastsamene. En liten del, 3—4 prosent, blir fortsatt slakta privat. Som oftest blir mesteparten av slaktinga utført i tida før jul eller fra januar og utover til april. Enkelte år har reineierne i Riast/Hyllingen gjort seg ferdig med all slakting i november-desember, men Essandsamene har i større grad slakta også etter jul. Det er om vinteren en foretar hovedslaktinga av yngre bukker, kalver og mindreverdige simler. Slaktemengdene varierer noe, men myndighetene krever at 47 prosent av produksjonsflokken skal slaktes for at eierne skal få produksjonstilskott. I 1989-90 ble så mye som 70 prosent av reinen i Essand — nesten 30.000 dyr — slakta ned. Det har blitt vanlig at en slakter ut hele årganger, og andelen av kalv har økt betraktelig. I Essand utgjorde kalvene nesten 70 prosent av slaktedyra i slutten av 1980-åra. Dette har bare vært driftsøkonomisk forsvarlig takka være at staten i mange år har gitt et fast tilskott på 250 kroner pr. slakta kalv. Etter høstslaktinga får reineierne igjen en roligere periode. I brunsttida samler bukkene harem, og reinen sprer seg i mindre flokker over et stort område fram til november. Bukkene taper mye vekt i denne perioden.

Vinterflytting

Samlinga for vinterflyttinga fra Essanddistriktet skjer nord og vest for Essand og Nesjøen. Under flyttinga har det blitt slakta mye i Spaklarslia i Stugudal, der det er bygd opp beitingstrø. Senere slaktes det ved Vigelen som er et godt trivselland for reinen. Fra Vigelen drives reinen fra Essanddistriktet til vinteroppholdet ved Langen. Riastreinen drives sørover etter at isen på Aursunden har lagt seg og har vinterbeita i områda nordvest for Femunden.

Reinsdyr i samletrøa ved Rødalen.

Om vinteren holdes flokken samla. Gjeterne har arbeid med skilling og telling og merker de kalvene som ikke har blitt fanga inn tidligere. I april er reinen på det svakeste og en gjør nå klart for ny flytting til sommerbeiter.

Arbeidstidsforbruk

Reinen er blitt mye tammere enn den var ei stund etter krigen. Men på sensommeren går det ikke an å håndtere den. Da nøyer en seg med å passe på utkantene, så de skal holde seg innom landet og i distriktet. Når det er sønnavind må en særlig passe på så ikke reinen stryker over Nea og opp i Sylane.

(Reinen slik som sauen trekker mot vinden.) Essandsamene leier to mann til å gjete på skift. Sjølve gjetinga er blitt enklere fordi det er flere gjerder. Men fortsatt tar gjetinga mye tid. Omlag en tredjedel av tida som brukes går med til det, viste en undersøkelse i Riast/Hyllingen i 1972. Dernest var det mest arbeid med slakting, skilling og telling. 18 prosent av tida gikk med slikt. Kalvemerking og flytting tok nesten like mye tid. Vedlikehold og nyanlegg av gjerder, arbeid med andre reindriftsanlegg og snøseotere krever også sitt. Og etter hvert har mange brukt mer og mer tid til tillitsverv og på administrasjon, kurs og møter.

Motoriserte transportmiddel

Reindrift er ei næring som har krevd forholdsvis mye arbeid med dyret. Men arbeidet forandra seg mye etter som en gikk over til ren kjøttproduksjon. Siden drifta foregår over så store områder, har overgang til motorisert transport betydd svært mye. Reineierne framhever ofte snøseoteren som det store framskrittet. I 1970 var det ti snøseotere i Essand, altså én pr. driftsenhet. I Riast-Hyllingen fans noen flere. Men i 1982 ble det registrert hele 28 seotere i Essand. Antallet har imidlertid minka senere, men seoterne har til gjengjeld blitt større og kraftigere. I tillegg disponerer reineierne i Essand 7—8 motorbåter, terrengmotorsykler, og de leier helikopter til samling for kalvemerking og slakting. Biler har de også fått alle sammen, så nå kjøres det med bil fra Stordalen til Skarpdalen via Stjørdal, enda det ikke er store biten mellom bostedene.

Boforhold

Essanddistriktets reineiere har hatt sine faste bosteder i Stordalen og Tydal. Flere har i senere år flytta til Røros. De driver «langtidspendling», og familiene er splitta i store deler av året. Familiene slutta å bli med til vinterlandet i mellomkrigstida, dels tidligere også. Under vinteroppholdet i Femundtraktene pleide de å leie seg inn på gardar. Men i 1971 bygde Essandsamene seks familieleiligheter ved Langen. Der har de hovedkvarter, mens reinen holder til rundt Flenskampene. De nye boligene gjør det mulig for familiemedlemmene å være med. Men skolegangen for barna gjør det like vanskelig som før for barnefamiliene å drive denne pendlinga. Vinterkvarteret ved Langen har status som sekundærbolig. Skattemessig kan disse sammenliknes med driftsbygninger i jordbruket. I Skarpdal- en har de tilsvarende sekundærboliger — godt utstyrte hytter eller småhus — slik at familien kan være med om de ønsker. Endelig er det en rekke faste arbeidskvarter som først og fremst er berekna for gjeterne. Dette er enkle hytter eller overnattingssteder, og slike fins f.eks. i Roltdal, ved Gilsåa, på Gardkleppvollen, ved Essandsjøen, i Stugudal, Feragen og ved Langen. Sjøl om reindriften fortsatt innebærer et nomadeliv, har driverne etter hvert fått boforhold som likner på dem andre yrkesgrupper har. Det har vært et stort økonomisk framskritt at de har fått statstøtte til sine driftsbygninger — sekundærboliger og arbeidskvarter — slik som jordbruket er blitt tilgodesett med.

Tilskottsordninger og reindriftsadministrasjon

En av de viktigste årsakene til at reindriften har overlevd og gitt reindriftssamene del i den allmenne økonomiske veksten de siste tiåra, er at staten har gitt næringa støtte på linje med jordbruket. Den

offentlige støtta blir gitt til drift, investeringer og etablering, og størrelsen blir avgjort gjennom årlige reinavtaler. Driftstilskottet eller produksjonstilskottet som det heter nå, gis hovedsaklig på grunnlag av antallet rein. Tilskott kan som nevnt ovafor bli gitt til boliger og gjeterhytter, og ellers til slakteanlegg, gjerder, kjøp av livdyr m.m. Statsstøtta regulerer til ei viss grad driftsmåten slik som det også gjelder innafor jordbruket, bl.a. ved at den er betinga av ei viss slaktekvote. Slik er reindrifta blitt ei statsavhengig og gjennomregulert næring. Den er også i stor grad styrt ovenfra. Områdestyret for reindriftsområdet i Sør- Trøndelag og Hedmark fylker oppnevnes av fylkene. De fem medlemmene er gjerne reineiere eller ordførere i kommunene som har reindrift. Den offentlige forvaltninga og rettleiinga er lagt i hendene på Reindriftsadministrasjonen på Røros. Den enkeltes mulighet for medbestemmelse og innflytelse skjer gjennom tillitsmannsutvalget eller distriktsstyret i hvert av de tre distrikta. Om dette ikke har avgjørende myndighet i alle spørsmål, har det likevel stor innflytelse over egne saker. Distriktet sjøl bestemmer f.eks. hvordan de felles pengene fra Reindriftsfondet skal fordeles og hva de skal brukes til. Dette er penger som kommer inn fra salg av heløringer — og ikke minst viktig etter 1970 — erstatningene for tapt beiteland, ulemper og merarbeid som følge av vassdragsreguleringene. De årlige erstatningene indeksreguleres og utgjør betydelige beløp for Essandsamene. De kommer ikke den enkelte i hende, men gis kollektivt til næringa.

Gamle problemer og nye utfordringer

Reindriftnæringa har mer eller mindre til alle tider vært trua av inngrep fra storsamfunnet og andres næringsutøvelse. Noen problemer er av «normal art» som reineierne må leve med. Det gjelder f.eks. innblandinga av svensk rein, som heller ikke etter 1970 har blitt eliminert. Sammenblandinga har til og med vært ekstra stor i enkelte år. I 1973 var f.eks. tredjeparten av all rein som ble slakta i reindriftsområdet, svensk rein. Det har vært særlig ille i Essand. Der ble nesten 5.700 svensk rein skilt ut fra flokken i 1976—77 i forbindelse med slakting. Dette forholdet gjorde det nødvendig å bygge nye gjerder langs grensa. Etter krigen ble kraftutbygging og anleggstrafikk i fjellet et problem for næringa. Reinen mista tilvart og godt trivselsland. Men den fikk også større områder for seg sjøl etter at jordbrukerne slutta med slått, setring og havning i utmarka. Senere kom alle hyttene som begynte å bre seg omkring grendene og inn i utmarka. Stugusjøen ble omkransa av hyttefelt, og innover Østbymarka og langs Ridalsvegen og Reitanvegen ble det også bygd hytter. Samene protesterte forgjeves på noen byggeløyver. Ei hytte kunne vel ikke skade reindriftnæringa, mente myndigheter og folk flest, men reineierne måtte føle det som en snikende trussel at marka minka bit for bit. For med flere hytter ble det også mer trafikk både av folk og hunder som innskrenka reinens område langt mer enn de fysiske tomtene. Reineierne har også sett med skepsis og frykt på alle vegene som har kommet i fjellet. Først var det Ridalsvegen og anleggsvegene, så kom flere skogsveger og til slutt helårsvegen gjennom Ridalen. Reineierne har sjøl fordel av flere av vegene, og har til og med gitt støtte til sommervegen gjennom Ridalen. Men ulempene er også store ved at vegene og trafikken forstyrrer reinen og deler opp områda. Trusselen om videreføring av vegen nordover til Meråker eksisterer fortsatt. Sør-Trøndelag og Hedmark reinsamelag protesterte på planene seinest i 1987, og foreløpig ser det ut til at interessene som ønsker vegsamband mellom Tydal og Meråker er for svake. En større og mer uventa trussel for reindrifta kom imidlertid langt borte fra. I 1986 eksploderte et kjernekraftverk i Tsjernobyl i Sovjetsamveldet, og i tida etterpå kunne en med stigende uro måle radioaktivt nedfall i Trøndelag. Optimismen og trua på at

næringa hadde styrka si stilling, ble snudd til den svarteste pessimisme. For målingene kunne vise bequereller — den nye måleenheten som kom inn i allmenn språkbruk — langt over faregrensa for mennesker. Hauger av reinskjøtt ble kasta, folk slutta å kjøpe reinskjøtt og noen kasta det de sist hadde lagt i fryser eller kjøleskap. Mange frykta at hele reindriffta sto i fare. For virkninga av nedfallet fra Tsjernobyl ville vare i mange år, og viss avsetninga av kjøtt tok slutt, ville alt svikte. Imidlertid kom det i gang forsøk med foring av rein med reint for, og ved stadige målinger og kontroller av kjøtt kunne forbrukerne beroliges. Det ble erklært for ufarlig å spise kontrollert kjøtt i normale mengder. Trusselen gle på et vis over.

Radioaktiviteten i 1986 var et resultat av ei ulykke. Men prøvesprengninger har gjennom lengre tid gitt radioaktivt nedfall. Målinger er blitt foretatt gjennom mange år, men resultatene er fortia eller ikke blitt lagt merke til av opinionen. I 1959 f. eks. kommenterte lappfogden i sin årsrapport årets målinger av radioaktivitet i reinknokler. «Undersøkelsen har vist at det enkelte ganger er adskillig nedfall over distriktet», heter det lakonisk i meldinga.

Reindrifftsamene har stort sett fått optimismen tilbake, og deres økonomiske tap er hittil kompensert gjennom ekstra statstilskott til foring og andre tiltak. Det er dessuten gitt tilskott for å stimulere til tidlig slakting. Slik ser det ut til at reindriffta nok en gang skal overvinne truslene om undergang. Men hvor lenge? Kanskje det er mest avhengig av om vi greier å bevare livsmiljøet og naturgrunnlaget. Samene er som mange andre redd for det som skjer, langsomt og nesten umerkelig for de fleste. Men den som er vant med å leve i naturen og bruke den økologisk forsvarlig, merker faresignalene:

«Noe holder på å skje med naturen, ser det på snøen. Når det lir utpå vinteren, blir den både grå og rød. Og når du koker kaffe av snøvatn, blir det som ei slags fett-hinne øverst. Blir redd når jeg tenker på det...»

(Sigmund og Teodor Brandtfjell intervjuet i Selbyggens julenummer 1989.)